

5. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, (ратифікована Законом України від 17.07.1997 р. № 475/97-ВР) // Офіційний вісник України – 1998. – № 13. – Ст. 270.
6. Купівля-продаж земель сільськогосподарського призначення // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://myland.org.ua>; Kupivliaprodazh zemel' silskogospodarskogo pryznachennia // [Electronnyy resurs]. – Rezhim dostupu: <http://myland.org.ua>.
7. Рипенко А.И. Градостроительно-правовые аспекты земельного моратория в Украине / А. Рипенко // National Law Journal: Theory and Practice. – 2014. – № 2. – С. 19–23.
8. Мірошніченко А.М. Перспективи законодавчого врегулювання відносин обігу земель сільськогосподарського призначення в Україні/ А.М. Мірошніченко // Право і громадянське суспільство. – 2015. – № 2. – С.179–196.

УДК 349.6

СМОЛЯРЧУК Р.Ф.

РОЗВИТОК ПРАВОВОГО РЕЖИМУ КОЛИШНІХ КОЛГОСПНИХ ЛІСІВ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ АГРАРНОЇ РЕФОРМИ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена дослідженню розвитку правового режиму колишніх колгоспних лісів у пострадянський період. Досліджено особливості закріплення та користування колишніми колгоспними лісами впродовж проведення аграрно-земельної реформи в незалежній Україні. Проведено періодизацію розвитку правового режиму аграрних лісів.

Ключові слова: ліс, колгоспні ліси, аграрна реформа, земельна реформа, правовий режим колишніх колгоспних лісів.

Статья посвящена исследованию развития правового режима бывших колхозных лесов в постсоветский период. Исследованы особенности закрепления и использования крестьянских лесов на протяжении земельной реформы в Украине. Произведено периодизацию развития правового режима аграрных лесов.

Ключевые слова: лес, колхозные леса, аграрная реформа, земельная реформа, правовой режим бывших колхозных лесов.

The article investigates the development of the legal regime of the former collective farm forests in the post-Soviet period. The features of consolidation and using of the peasant forests during the land reform in Ukraine are investigated. Periodization of the development of the legal regime of agrarian forests was produced.

Key words: forest, collective farm forests, agrarian reform, land reform, legal regime of the former collective farm forests.

Вступ. Ліси України є її національним багатством і за своїм призначенням та розташуванням виконують переважно водоохоронні, захисні, санітарно-гігієнічні, оздоровчі, рекреаційні, естетичні, виховні, інші функції та є джерелом для задоволення потреб суспільства в лісових ресурсах. Лісистість території нашої країни становить 15,9% [1], що є найменшим показником серед країн Європи. Про необхідність підвищення лісистості свідчать і державні цільові програми розвитку у сфері лісового господарства (наприклад, Державна цільова програма «Ліси України» на 2010–2015 рр.). Під час проведення земельної реформи за незалежності України законодавцем не було визначено єдиних підходів до правового режиму колишніх колгоспних лісів і не було роз-

© СМОЛЯРЧУК Р.Ф. – аспірант кафедри аграрного, земельного та екологічного права імені академіка В.З. Янчука (Національний університет біоресурсів і природокористування України)

роблено концепції їхнього розвитку, внаслідок чого стан таких лісів через відсутність належного догляду та незаконні порубки значно погіршився. При цьому частка селянських лісів у лісовому фонді України в різні часи була доволі значною і становила в дореволюційний період 8,8% [2, с. 88]; у 1926 р. – 40% [3]; у 1945 р. – 26% [4, с. 157]; у 2000 р. – 26% [5]. Сучасні негативні тенденції, які свідчать про збільшення масштабів вирубки лісів, масовий перехід населення на використання дров у якості альтернативного виду палива, вимагають прийняття дієвих заходів та формування сучасної концепції розвитку колишніх колгоспних лісів, які є невід'ємною частиною лісового фонду України. У зв'язку із цим актуальним є, зокрема, дослідження закономірностей розвитку правового режиму колишніх колгоспних лісів під час проведення аграрної реформи.

Вивченням питань використання й охорони колишніх колгоспних лісів займалися такі дослідники, як В.М. Єрмоленко, Б.В. Кіндок, В.П. Печуляк, М.Ю. Попков, С.Ф. Сторожук, О.В. Сторчоус та ін., проте ця проблематика не була висвітлена в науковій літературі у контексті розвитку правового регулювання щодо режиму колишніх колгоспних лісів, починаючи з часів проголошення незалежності України.

Постановка завдання. Метою статті є виявлення особливостей правового режиму колишніх колгоспних лісів під час проведення аграрної реформи в незалежній Україні.

Результати дослідження. Початок ринкових реформ на території України пов'язаний із крахом радянського ладу та планової економіки, проголошенням незалежності України. Здійснення земельної реформи на території України було розпочато із прийняттям Постанови Верховної Ради Української Радянської Соціалістичної Республіки (далі – ВР УРСР) «Про земельну реформу» від 18 грудня 1990 р. № 563-ХІІ, якою земельну реформу визначено як складову частину економічної реформи, здійснюваної в УРСР у зв'язку з переходом економіки республіки до ринкових відносин. Цим нормативно-правовим актом орган законодавчої влади УРСР постановив, що з 15 березня 1991 р. усі землі Української РСР стають об'єктом земельної реформи [6, с. 121].

У процесі здійснення аграрно-земельної реформи колгоспи як пережиток радянської системи було перетворено на нову організаційно-правову форму – колективні сільськогосподарські підприємства. На базі колгоспів Земельний кодекс України (далі – ЗК України) 1990 р. (у редакції від 13 березня 1992 р.) [7] передбачав створення суб'єктів права колективної власності на землю, якими згідно зі ст. 5 могли бути колективні сільськогосподарські підприємства, сільськогосподарські кооперативи, садівницькі товариства, сільськогосподарські акціонерні товариства (далі – КСП). Зазначені суб'єкти також могли створюватись на базі колишніх радгоспів та інших державних сільськогосподарських підприємств.

Оскільки в чинний на той час Лісовий кодекс (далі – ЛК) УРСР 1979 р. [8] не було внесено відповідних змін щодо колгоспних лісів і нормативно-правові акти, якими встановлювався їх правовий режим, також не було приведено у відповідність до новоприйнятих норм, фактично радянське законодавство про колгоспні ліси втратило чинність як таке, що суперечить законам України, на підставі ст. 3 Закону України «Про правонаступництво України» [9], згідно з якою закони УРСР та інші акти, ухвалені ВР УРСР, діють на території України, оскільки вони не суперечать законам України, ухваленим після проголошення незалежності України.

Під час упровадження державою реформ основна увага приділялась приватизаційним процесам, питанням власності на землю та формам ведення сільськогосподарської діяльності. Так, у процесі здійснення земельної реформи було проведено інвентаризацію і грошову оцінку земель сільськогосподарського призначення, сформовано земельний запас і уточнено межі територій сільських і селищних рад. Однак правового регулювання лісокористування і ведення лісового господарства в лісах, що були закріпленими за колишніми колгоспами і радгоспами, законодавець під час реформ не встановив. Як наслідок, визначення їх правового режиму виявилось можливим, виходячи із застосування загальних норм лісового і земельного права.

Перший етап земельної реформи ознаменувався прийняттям нормативно-правової основи для її проведення, що передбачала, зокрема, скасування монопольної державної власності на землю і встановлення трьох рівноправних форм власності на землю: державної, колективної та приватної. Згідно зі ст. 4 ЗК України редакції 1992 р. землі лісового фонду, за винятком невеликих (до 5 га) ділянок лісів, що належать до угідь сільськогосподарських підприємств, селянських (фермерських) господарств, у колективну та приватну власність передаватись не могли і відповідно до ч. 6 ст. 5 не враховувались під час визначення площ земель, що передавались у колективну власність. Водночас Законом України «Про колективне сільськогосподарське підприємство» від 14 лютого 1992 р. [10] (у першій редакції) колективному сільськогосподарському підприємству надано право на використання у встановленому порядку для потреб підприємства наявних на земельній ділянці лісових угідь згідно із законодавством України (абз. 6 ст. 11 Закону). У редакції

закону зі змінами від 5 травня 1993 р. вказане право закріплене за власниками земельних ділянок і землекористувачами для потреб господарства (абз. 4 ст. 11 Закону).

З виданням Указів Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва» від 10 листопада 1994 р. № 666/94 та «Про порядок паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам і організаціям» від 8 серпня 1995 р. № 720/95 розпочато новий етап земельної реформи, що ознаменувався фактичною передачею земель у колективну власність, здійсненням паювання земель новостворених суб'єктів права колективної власності на землю.

Згідно з п. 1 Указу Президента України від 8 серпня 1995 р. № 720/95 [11] паюванню підлягали лише сільськогосподарські угіддя, передані у колективну власність. Відповідно, лісові угіддя поряд з іншими визначеними площами та землями загального користування під час визначення розміру та вартості земельної частки (паю) членів підприємства, кооперативу, товариства не враховувались і паюванню не підлягали, що цілком логічно, оскільки в колективній власності такі не перебували.

Варто зазначити, що під час передачі земель у колективну власність КСП визначення їх площ здійснювалось на планово-картографічному матеріалі з використанням копій планів землекористування, внутрішньогосподарського землеустрою, коригувань планових матеріалів зйомок минулих років, на які наносились зміни в межах контурів і угідь з використанням матеріалів формування територій і встановлення меж сільських, селищних рад, встановлення меж сільських населених пунктів. Тобто основою земель колективної власності новостворених КСП стали землі колишніх колгоспів і радгоспів. Передача у колективну власність землі новоствореним КСП здійснювалася відповідно до затвердженого Наказом Державного комітету України із земельних ресурсів № 18 від 15 березня 1995 р. Тимчасового порядку проведення робіт із видачі державних актів колективним сільськогосподарським підприємствам, сільськогосподарським кооперативам, сільськогосподарським акціонерним товариствам, у тому числі створеним на базі радгоспів та інших сільськогосподарських підприємств на право колективної власності на землю [12].

Так, згідно з п. 7 вищевказаного Тимчасового порядку на планово-картографічному матеріалі відображаються землі державної власності, які залишаються у постійному користуванні КСП: землі лісового фонду, землі водного фонду, землі природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення, землі створюваного резервного фонду тощо. Виготовлений у процесі організації робіт із визначення земель, що підлягали передачі КСП, планово-картографічний матеріал, оформлений підписами голови та членів спеціально створеної виконавчим комітетом районної ради комісії, повинен був містити відображення земельних ділянок державної та колективної власності, а їх площі в кількісному визначенні зазначались в експлікації земель у межах землекористування відповідного КСП (п. 5 Тимчасового порядку). Відповідно до розробленої та поданої до сільської, селищної, міської ради документації остання вже приймала рішення про передачу землі в колективну власність, на підставі якого видавала державний акт на право колективної власності на землю.

Таким чином, рішення сільської, селищної, міської ради про передачу землі в колективну власність мало двояку природу. З одного боку, КСП надавались у колективну власність землі, площа яких становила різницю між загальною площею земель, що знаходились у віданні відповідної Ради, і площею земель, які залишались у державній власності (землі запасу, лісовий фонд, водний фонд, резервний фонд тощо) і у власності громадян (ч. 6 ст. 5 ЗК України в ред. 1992 р.). З іншого боку, із прийняттям такого рішення за КСП закріплювались землі 1) загального користування в межах наданих йому територій, а також надавались в постійне користування 2) землі лісового фонду, землі водного фонду, землі природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного, історико-культурного призначення і землі створюваного резервного фонду, оскільки згідно з ч. 4 ст. 4, ч. 15 ст. 5 ЗК України редакції 1992 р. перші та другі перебували в державній власності й не могли надаватись у колективну чи приватну власність (крім земель резервного фонду та ділянок лісів до 5 га у складі сільськогосподарських угідь).

Проте однозначно стверджувати, що лісові ділянки надавались колективним сільськогосподарським підприємствам саме на правовому титулі постійного користування, на нашу думку, не можна з таких підстав. Згідно з вимогами чинного тоді земельного законодавства у постійне користування для ведення лісового господарства земля надавалась Радами народних депутатів спеціалізованим підприємствам (ч. 5 ст. 7 ЗК України 1992 р.), а відповідне право постійного користування землею посвідчувалось державним актом, який видавався і реєструвався сільськими, селищними, міськими, районними Радами народних депутатів (ч. 1 ст. 23). Форми державних актів на право колективної, право приватної власності на землю і на право постійно-

го користування землею було затверджено Постановою Верховної Ради України від 13 березня 1992 р. № 2201-ХІІ.

Відповідно до вимог лісового законодавства до компетенції сільських і селищних Рад народних депутатів входило надання земельних ділянок лісового фонду в постійне користування у межах селищ і сіл (ст. 16 ЛК України редакції 1994 р. [13]), у той час як надання таких ділянок за межами населених пунктів входило до компетенції Верховної Ради Республіки Крим та обласних Рад народних депутатів (ст. ст. 12, 13 ЛК України). При цьому ч. 2 ст. 9 ЛК України передбачала обов'язкову вимогу під час надання земельних ділянок лісового фонду в постійне користування для підприємств, установ, організацій (відмінних від спеціалізованих лісгосподарських підприємств) наявності в них спеціалізованого лісгосподарського підрозділу.

Сукупність вищенаведених особливостей та факт того, що земельні ділянки надавались рішеннями сільських, селищних, міських рад саме в колективну власність, яка посвідчувалась державним актом на право колективної власності на землю в рамках окремо визначеної процедури на підставі відповідних клопотань новостворених підприємств, дають підстави вважати, що землі лісового фонду підприємствам колективної форми власності на правовому титулі постійного користування не надавались. Для вирішення питання, на якому саме правовому титулі земельні ділянки лісового фонду перейшли в користування новостворених колективних сільськогосподарських підприємств та яким чином його члени могли реалізувати право на використання лісових угідь для потреб господарства (ст. 11 ЗУ «Про КСП»), варто врахувати таке. За відсутності належної передачі у встановленому порядку земельних ділянок лісового фонду в постійне користування згідно з вимогами новоприйнятого ЛК України (який передбачив ряд додаткових вимог до лісокористувачів) новостворені підприємства колективної форми власності як правонаступники колгоспів (які не були засновниками міжгосподарських лісгоспів чи лісництв) отримали в користування ліси, що були закріплені за колгоспами, на аналогічному правовому титулі, що існував до прийняття ЛК України, а саме – на передбаченому ЛК УРСР 1979 року [8] правовому титулі безстрокового користування.

Початок переорієнтації державної політики на здійснення сільськогосподарського виробництва на основі приватної власності ознаменувався виданням Указу Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки» від 3 грудня 1999 р. № 1529/99 [14]. Згідно із цим Указом передбачалось примусове реформування протягом грудня 1999 – квітня 2000 р. КСП на засадах приватної власності на землю та майно шляхом забезпечення всім членам КСП права вільного виходу з цих підприємств із земельними частками (паями) і майновими паями та створення на їх основі приватних (приватно-орендних) підприємств, селянських (фермерських) господарств, господарських товариств, сільськогосподарських кооперативів, інших суб'єктів господарювання, заснованих на приватній власності.

Частиною 12 ст. 5 ЗК України редакції 1992 р. було встановлено, що землі загального користування, до яких також належали полезахисні лісосмуги та інші ґрунтозахисні насадження КСП, що ліквідуються або збанкрутіли, передаються у відання відповідних місцевих Рад народних депутатів. Проте юридичної долі лісових площ та інших земель державної власності, окрім земель загального користування, що закріплювались за КСП, законодавством визначено не було. Відсутність належного правового регулювання ведення лісового господарства в колишніх «колгоспних» і «радгоспних» лісах у лісовому законодавстві України та невизначеність їхньої юридичної долі у разі припинення КСП свідчить про значні прогалини у праві щодо визначення їх правового режиму. І враховуючи те, що значною частиною цих лісів користувались господарства, які не мали спеціалізованих лісгосподарських підрозділів, це призводило, зокрема, до знищення чи значного пошкодження захисних лісових насаджень.

З метою негайного проведення низки заходів, спрямованих на їх збереження, раціональне використання, в загальнодержавних інтересах було прийнято спільний наказ Міністерства аграрної політики України (далі – Мінагрополітики) і Державного комітету лісового господарства України (далі – Держкомлісгоспу) «Про ліси сільськогосподарських підприємств» від 26 червня 2000 р. № 106/60 [5], відповідно до якого з метою уникнення неконтрольованого використання лісових ресурсів уповноваженим суб'єктам наказано спільно внести пропозиції обласним радам і обласним державним адміністраціям про передачу у встановленому порядку земель лісового фонду, що були у користуванні колективних сільськогосподарських підприємств, 1) державним підприємствам Держкомлісгоспу України або 2) спеціалізованим лісгосподарським підприємствам, підпорядкованим Мінагрополітики, а також 3) агроформуванням, у яких створено спеціалізовані підрозділи для ведення лісового господарства (п. п. 1.2. Наказу).

З огляду на те, що земельні ділянки лісового фонду, які перебували в системі агропромислового комплексу, не були передані окремими обласними Радами за цільовим призначенням

відповідно до цього наказу, на виконання доручення Президента України від 6 лютого 2001 р. № 1-4/135 щодо передачі земельних ділянок лісового фонду, що перебували у користуванні колишніх КСП, Мінагрополітики було прийнято наказ «Про прискорення передачі земель лісового фонду, що перебували у користуванні реформованих колективних сільськогосподарських підприємств» від 11 червня 2001 р. № 156 [15], згідно з яким 1) передбачено внесення пропозицій на розгляд відповідних обласних Рад щодо надання новоствореним спеціалізованим лісгосподарським підприємствам Мінагрополітики в постійне користування земель лісового фонду, що перебували у користуванні реформованих КСП, 2) рекомендовано передбачити посади агролісомеліораторів у штатних розписах обласних і районних управлінь, відділів сільського господарства областей степової зони та 3) наказано передати в постійне користування ділянки лісового фонду правонаступникам КСП, в яких створено спеціалізовані лісгосподарські підрозділи і які використовують сільськогосподарські угіддя – за відсутності можливості створення спеціалізованих лісгосподарських підприємств.

Протягом 2000–2001 рр. залежно від позиції обласних і районних рад створювалися комунальні чи державні підприємства, яким передавалися у постійне користування ліси державної (на той час) власності (обласні комунальні підприємства, районні комунальні підприємства, державні підприємства АПК [16]. Також у процесі ліквідації КСП деякі земельні ділянки, на яких розташовувалися колишні колгоспні ліси, віднесено до земель запасу сільських, селищних та міських рад у межах їх територій.

Частину лісових ділянок, що примикали до лісів держлісгоспів, передано до відання Державного комітету лісового господарства України. За станом на кінець 2003 р. до відання підприємств Держкомлісгоспу було передано 310,1 тис. га або ж близько 11% всіх лісів Мінагрополітики [17]. Та згодом розпорядженням Кабінету Міністрів України від 3 липня 2013 р. № 584-р цілісні майнові комплекси державних лісгосподарських підприємств, де ліси колишніх КСП було надано в постійне користування агролісгоспам (у загальній кількості 39 шт.) передано зі сфери управління Мінагрополітики до сфери управління Державного агентства лісових ресурсів. Таким чином, подальший розвиток отримала тенденція до централізації управління лісовим господарством у державних лісах. Цілком слушною є думка дослідників В. Сторожука та М. Попкова, що з часу ухвалення нового Земельного кодексу статус аграрних лісів протягом земельної реформи не змінився, а так звана «громадська реституція» – очікуваний перехід земель лісового фонду у власність територіальної громади – не відбулася [17].

Проте частина лісових ділянок за межами сіл, селищ, міст, які надано в постійне користування комунальним лісгосподарським підприємствам, можуть вважатися землями комунальної власності згідно з нормами закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розмежування земель державної та комунальної власності» від 6 вересня 2012 р. № 5245-VI [18]. Так, відповідно до абз. 2 п. п. а) п. 3 Прикінцевих та перехідних положень вказаного закону землями комунальної власності відповідних територіальних громад вважаються, зокрема, земельні ділянки, які перебувають у постійному користуванні органів місцевого самоврядування, комунальних підприємств, установ, організацій. Таким чином, надані свого часу землі державної власності у постійне користування комунальним лісгосподарським підприємствам із набранням чинності вказаного Закону вважаються землями комунальної власності, з огляду на те, що останнім скасовано Закон «Про розмежування земель державної та комунальної власності», який передбачав заборону передачі земель лісового фонду за межами населених пунктів до комунальної власності.

Висновки. Таким чином, у розвитку правового режиму селянських лісів у пострадянський період можна виокремити етапи 1) перебування колишніх колгоспних і радгоспних лісів у користуванні колективних сільськогосподарських підприємств (1992–2000 рр.); 2) перебування лісів у постійному користуванні державних агролісгоспів та комунальних лісгосподарських підприємств (2000 р. – до сьогодні).

Приватизаційні процеси в аграрному секторі негативно вплинули на ведення лісового господарства в селянських лісах, які в процесі реформ підпорядковано державним або комунальним лісгосподарським підприємствам. Сучасне законодавство не містить правових підстав для розвитку лісів територіальних громад, на відміну від законодавства дореволюційного та радянського періоду, яке встановлювало можливість закріплення лісів місцевого значення за відповідними громадами (або колгоспами) та порядок ведення лісового господарства в них і, крім того, передбачало пільговий режим у здійсненні лісокористувань у закріплених за ними лісах.

Перспективами подальших розвідок є порівняльно-правові дослідження розвитку правового режиму колишніх колгоспних лісів у пострадянських державах.

Список використаних джерел:

1. Загальна характеристика лісів України [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://dklg.kmu.gov.ua/forest/control/uk/publish/article?art_id=62921& – 03.07.2014 – Назва з екрану.
2. Генсірук С.А. Історія лісівництва в Україні / С.А. Генсірук, О.І. Фурдичко, В.С. Бондар. – Л. : Світ, 1995. – 422 с.
3. Про лісове господарство України : Постанова ВУЦВК і РНК УСРР від 31 травня 1926 р. // Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського Уряду України. – 1926. – №. 34–35. – Ст. 264.
4. Кіндюк Б.В. Радянське законодавство про колгоспні ліси / Б.В. Кіндюк // Актуальні проблеми держави і права. – 2011. – Вип. 58. – С. 154–162.
5. Про ліси сільськогосподарських підприємств [Електронний ресурс] : Наказ Мін. агр. пол. України і Держ. ком. ліс. госп. України від 26 червня 2000 р. № 106/60 // Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/rada/show/v6_60555-00.
6. Аграрне право України : підручник / Єрмоленко В.М., О.В. Гафурова, М.В. Гребенюк [та ін.]; за заг. ред. В.М. Єрмоленка. К. : Юрінком Інтер, 2010. – 608 с.
7. Земельний кодекс України від 18 грудня 1990 р. № 561-ХІІ (в ред. від 13 березня 1992 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 25. – Ст. 354.
8. Лісовий кодекс Української РСР : Закон Української РСР від 13 грудня 1979 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1979. – № 52. – Ст. 673.
9. Про правонаступництво України : Закон України від 12 вересня 1991 р. № 1543-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 46. – Ст. 617.
10. Про колективне сільськогосподарське підприємство : Закон України від 14 лютого 1992 р. № 2114-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 20. – Ст. 272.
11. Про порядок паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам і організаціям [Електронний ресурс] : Указ Президента України від 08 серпня 1995 р. № 720/95. Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/720/95>.
12. Тимчасовий порядок проведення робіт по видачі державних актів колективним сільськогосподарським підприємствам, сільськогосподарським кооперативам, сільськогосподарським акціонерним товариствам, у тому числі створеним на базі радгоспів та інших сільськогосподарських підприємств на право колективної власності на землю [Електронний ресурс] : Затв. наказом Державного комітету України по земельних ресурсах 15 березня 1995 р. № 18. Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0063-95>.
13. Лісовий кодекс України від 21 січня 1994 р. № 3852-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 17. – Ст. 99.
14. Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки : Указ Президента України від 03 грудня 1999 р. № 1529/99 // Голос України. – 1999. – 7 грудня.
15. Про прискорення передачі земель лісового фонду, що перебували у користуванні реформованих колективних сільськогосподарських підприємств [Електронний ресурс] : Наказ Мін. агр. пол. України від 11 червня 2001 р. № 156. Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/rada/show/v0156555-01>.
16. Оборська А. Ліси комунальної форми власності та управління: історія, законодавство, проблеми [Електронний ресурс] / А. Оборська, С. Розвод, А. Жила // Круглий стіл з питань пошуку шляхів налагодження законодавства щодо діяльності лісогосподарських підприємств комунальної форми власності. – Електрон. дані. – 01.12.2014. – Презентація PowerPoint, 1,45 МБ. – Режим доступу: http://www.fleg.org.ua/wp-content/uploads/2014/12/Commun_forest_legisl_01.12.2014.pdf. – Назва з екрану.
17. Сторожук В. Селянські ліси: сучасні проблеми в дзеркалі реформи земельних відносин [Електронний ресурс] / В. Сторожук, М. Попков // Режим доступу: <http://www.lesovod.org.ua/node/514> – 01.11.2005 – Назва з екрану.
18. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розмежування земель державної та комунальної власності : Закон України від 06 вересня 2012 р. № 5245-VI // Голос України. – 2012. – 13 жовтня. – № 193.